

**Զավեն ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
Մերի ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ**
Երևանի պետական համալսարան

**ԱԶԳԱՅԻՆԸ ԵՎ ՀԱՄԱՄԱՐԴԿԱՅԻՆԸ ԴԱՐՁՎԱԾԱՅԻՆ
ՄԻԱՎՈՐՆԵՐՈՒՄ**

Վերջին ժամանակներս հումանիտար գիտությունների հարացույցում իր ուրույն տեղն է գտել լեզվամշակութաբանությունը որպես լեզվի և մշակույթի փոխհարաբերությունների բարդագույն խնդիրներն ուսումնասիրող գիտաճյուղ: Սույն հոդվածում փորձ է արվում քննության առնել նշված փոխհարաբերությունների դիտակետից լեզվի բառային շերտի «ամենազգայուն» կառույցները՝ դարձվածային միավորները: Հիմք ընդունելով խնդրո առարկա երևույթներին առնչվող գիտատեսական հիմնադրույթները զուգադրական հետազոտման են ենթարկվում ֆրանսերենի և հայերենի մի շարք դարձվածային միավորներ՝ նպատակ ունենալով դրանց իմաստային տիրույթներում վեր հանել ազգային և համամարդկային տարրերը:

Բանալի բառեր. դարձվածային միավոր, մշակույթ, ազգային առանձնահատկություն, համամարդկային տարրեր, մշակութային կող, լեզվամշակութային վերլուծություն

Լեզվաբանական գիտությունների վերջին նվաճումներից մեկը պետք է համարել դարձվածային միավորների բազմակողմանի ուսումնասիրությունը լեզու-մշակույթ փոխհարաբերության համատեքստում: Այս երկու նշանային համակարգերի փոխազդեցությանը վերաբերող խնդիրների լուծման ճանապարհին առաջ են քաշվել մի շարք հայեցակարգային մոտեցումներ, որոնց ակունքները գտնվում են Վիլիելմ ֆոն Հումբոլդտի, Ալեքսանդր Պոտեբնյայի, Էդուարդ Սեպիրի, Բենջամին Ուորֆի աշխատություններում:

Նախ և առաջ հիշատակենք գիտական գրականության մեջ տվյալ խնդիրն վերաբերող հանրահայտ փաստերը: Համաձայն մոտեցումներից մեկի, լեզուն իրականության՝ մասնավորապես անքակտելի բաղադրիչի՝ մշակույթի պարզ արտացոլումն է:

Այլ կերպ ասած, իրականություն-մշակույթ-լեզու եռանդամում առկա է որոշակի պատճառահետևանքային կապ: Այն է՝ փոխվում է իրականությունը, համապատասխանաբար փոխակերպվում են ազգամշակութային կարծրատիպերը և արդյունքում՝ նաև լեզուն (Գ. Բրուտյան, Է. Մարգարյան, Ե. Կուկուշկին, Վ. Գակ):

Ըստ մեկ այլ մոտեցման, առաջ է քաշվում ճիշտ հակառակ գաղափարը. լեզուն է ազդում իրականության ընկալման և մշակույթի վրա: Այս տեսակետին են հարում նախ և առաջ Սեպիր-Ուորֆի հանրահայտ դպրոցի ներկայացուցիչները, որոնց պնդմամբ մարդիկ աշխարհը տեսնում են մայրենի լեզվի պրիզմայի միջով:

Առաջին հայացքից միմյանց հակասող այս երկու հայեցակարգային մոտեցումները, շատ լեզվաբանների կարծիքով, հավասարապես գոյության իրավունք ունեն, քանի որ ոչ միայն մարդն է իր մշակույթով ազդում լեզվի վրա, այլև լեզուն է ձևավորում մարդուն: Մասնավորապես, այս վերջին բանաձևման կապակցությամբ, լեզվաբան Վ. Մասլովան ներկայացնում է մի բավականին դիպուկ և հետաքրքիր փաստարկ: Նա իր աշխատություններից մեկում մեջբերում է Ի. Ս. Տուրգենևի հետևյալ միտքը. «Տարօրինակ բան – հետևյալ չորս որակները՝ պատիվ, պարզություն, ուժ, ազատություն, ժողովուրդը չունի, բայց եթե լեզվում կան, ուրեմն կունենա նաև ժողովուրդը» /Маслова, 2011: 68/:

Ժամանակակից մեկ այլ ռուս լեզվաբան Ս. Գ. Տեր-Մինասովան, զարգացնելով լեզվի և մշակույթի փոխազդեցության գաղափարը, լեզվին վերագրում է հետևյալ հատկանիշները.

1. *Մշակույթի հայելի*. որում արտացոլվում են ոչ միայն մարդուն շրջապատող իրական աշխարհը և նրա կյանքի պայմանները, այլև ժողովրդի հանրային ինքնագիտակցությունը, ազգային բնավորությունը, մտավոր կարողությունները, արժեհամակարգը, աշխարհայացքը:

2. *Մշակույթի պահոց*. հենց լեզվում են պահպանվում մշակութային արժեքները, որոնք ամրագրված են բառարաններում, քերականության մեջ, դարձվածներում, գիտական և գեղարվեստական գրականության մեջ:

3. *Մշակույթի փոխանցման միջոց*. լեզվի միջոցով են սերունդներին փոխանցվում ազգային մշակույթի գանձերը:

4. *Մշակութային ազդեցության միջոց*. լեզվի միջոցով ձևավորվում է անհատն՝ իր մտածելակերպով ու աշխարհայացքով, որպես տվյալ ազգամշակութային արժեքների կրող /Тер-Минасова, 2000: 14-15/:

Լեզվի՝ վերը թվարկված մշակութային բնութագրիչները նախ և առաջ վերաբերում են բառային շերտին, մասնավորապես և հատկապես դարձվածային միավորներին: Պատահական չէ, որ լեզվի և մշակույթի փոխհարաբերությունն ուսումնասիրող «նորաթուփ» գիտության անվանումը՝ «լեզվամշակութաբանություն», որպես եզրույթ շրջանառության մեջ է դրվել դարձվածաբանությամբ զբաղվող լեզվաբանական դպրոցի կողմից (Յու. Ս. Ստեպանով, Ն. Դ. Արուտյունովա, Վ. Վ. Վորոբյովա, Վ. Ա. Մասլովա, Վ. Ն. Թելիա):

Վ. Ն. Թելիան, իր հոդվածներից մեկում, անդրադառնալով մշակույթի դիտակետից դարձվածային միավորների ուսումնասիրության խնդրին, առանձնացնում է հարցերի երեք խումբ.

- հարցերի առաջին խումբը վերաբերում է դարձվածային միավորների սահմանման խնդրին: Այս հարցերի լուծման ճանապարհին դարձվածային միավորները պետք է դիտարկվեն որպես լեզվական անվանման համակարգի ինքնաբավ ազգա-մշակութային երևույթ, ինչը ենթադրում է, որ մի կողմից տարբեր տիպի դարձվածներում պետք է վեր հանվեն մշակութային ոլորտին առնչվող արտալեզվական իրողությունները, իսկ մյուս կողմից բացահայտվեն ներլեզվական այն միջոցներն ու մեխանիզմները, որոնք դարձվածներին հաղորդում են մշակութային վերաբերություն:

- հարցերի երկրորդ խումբն առնչվում է դարձվածների մշակութային իմաստի բացահայտման մեխանիզմների հստակեցմանը՝ էթնոլոգվաբանության, լեզվամշակութաբանության և համեմատական (կոնտրաստիվ) լեզվաբանության շրջանակներում:

- երրորդ խումբը ներառում է այն հարցերը, որոնք ուղղված են լեզվի և մշակույթի հետազոտման մեկ միասնական բազայի ստեղծմանը /Телия, 1999: 14/:

Վ. Ն. Թելիայի կողմից բարձրացված հարցերի ծավալն ու խորությունը վկայում են այն մասին, որ դրանց լուծումները չեն կարող տրվել մեկ-երկու աշխատության միջոցով, այլ պահանջում են մանրազնին հետազոտություններ ներլեզվական և միջլեզվական տիրույթներում:

Արդ անդրադառնանք լեզվաբանների կողմից դարձվածային միավորներին տրված՝ մեր կարծիքով առավել տիպական բնութագրումներին և սահմանումներին:

Սույն հոդվածի շրջանակներում, ելնելով մեր հետազոտման խնդիրների առանձնահատկություններից, հիմք ենք ընդունել Կ. Յա. Ավերբուխի սահմանումը, – «Դարձվածը կայուն, ամբողջական կամ մասնակի վերաիմաստավորված խոսքում վերարտադրվող կայուն բառակապակցությունն է կամ նախադասությունը» /Авербух, 2009: 10/:

Ինչ վերաբերում է դարձվածային միավորների տիպերին, ապա գիտական գրականության մեջ լայնորեն ընդունված է դարձվածները ստորաբաժանել չորս խմբի՝ ըստ այն հարաբերակցության, որ գոյություն ունի դարձվածի ընդհանուր իմաստի և նրա իմաստի բաղադրիչների միջև:

1. Դարձվածային միակցություն – այս խմբի մեջ մտնում են այն դարձվածները, որոնց ընդհանուր իմաստը չի համապատասխանում դրանք կազմող բաղադրիչների իմաստներին:

2. Դարձվածային միասնություն – այս խմբի մեջ մտնում են այնպիսի դարձվածներ, որոնց դարձվածային ընդհանուր իմաստը որոշ չափով պատճառաբանված է բաղադրիչների փոխաբերական իմաստով:

3. Դարձվածային կապակցություն – դրանք այն կապակցություններն են, որոնք կազմվում են ազատ և դարձվածաբանորեն կապված իմաստ ունեցող բառերով:

4. Դարձվածային արտահայտություն – դրանք այն դարձվածաբանական ասույթներն են, որոնք իմաստային տեսակետից ոչ միայն բաժանելի են, այլև կապված են ամբողջապես ազատ, իմաստ ունեցող բառերից: Դրանց իմաստը բխում է դարձվածը կազմող բաղադրիչ բառերի իմաստից, որոնց շարքին են դասվում նաև առածա-ասացվածքային արտահայտությունները:

Մշակութաբանության տեսանկյունից, մեր կարծիքով, որպես հետազոտման արժեքավոր լեզվանյութ կարող են ծառայել դարձվածային միակցություններն ու դարձվածային միասնությունները, այսինքն՝ հիմնականում իդիոմատիկ (հատկաբանական), ինչպես նաև առածա-ասացվածքային արտահայտությունները: Դրանք իրենց կառուցվածքով կարող են լինել ինչպես բառակապակցություններ՝ մեծ մասամբ բառային արժեք ունեցող, այնպես էլ՝ նախադասություններ: Առաջ անցնելով ասենք, որ սույն հոդվածում «դարձվածային միավոր» եզրույթի հասկացական կառուցում ներառված են նաև առածա-ասացվածքային արտահայտություններ:

Լեզվամշակութային դիտակետից հետազոտման համար հատկաբանական դարձվածային միավորների ընտրությունը պայմանավորված է այն հանգամանքով, ինչպես պատկերավոր ձևով նշում է բառագետ Ա. Մ. Բաբկինը, որ «հատկաբանությունը ազգային լեզվի սրբության սրբոցն է, որում անկրկնելիորեն արտացոլվում է ազգային ոգին և ինքնագիտակցությունը» /Բабкин, 2009: 219/:

Հարկ է նշել, որ դարձվածային միավորների նման բնութագրման հարցում գրեթե բոլոր լեզվաբանները միակարծիք են, այդուհանդերձ որոշակի տարբերություններ դրսևորվում են առանձին շեշտադրումներում և ձևակերպումներում: Անդրադառնանք դրանցից մի քանիսին:

Դարձվածները ժողովրդի հոգևոր մշակույթի հարստությունն են և արտացոլում են լեզվի ազգային ինքնագիտակցությունն ու յուրահատկությունը: Դարձվածներում, պատկերավոր մտածողության շնորհիվ, իրենց արտահայտությունն են գտել ժողովրդի պատմական հարուստ կենսափորձը, պատկերացումներն օբյեկտիվ աշխարհի առարկաների ու երևույթների մասին, վերաբերմունքը՝ մարդկային հարաբերությունների նկատմամբ /Սուքիասյան, 1975: 2/:

Մշակութային արժեք ներկայացնող տեղեկության արձանագրման տեսանկյունից դարձվածներն ամենաթափանցիկ լեզվական միավոր-

ներն են, որոնք առանձնացնում, արժևորում և անվանում են արտալեզվական աշխարհի այն հատկանիշները, որոնք տվյալ լեզվակրի համար ամենակարևորն ու ամենաէականն են /Телия, 1999: 165/:

Ամեն ազգի կյանք ընթանում է միայն իրեն հատուկ պատմա-մշակութային (հոգևոր և նյութական) պայմաններում, այդ իսկ պատճառով դարձվածային միավորների պատկերներում հայտնվում են այն առարկաները, երևույթները, պատմական իրադարձությունները, կենդանիների, բույսերի անունները, որոնք հատկանշական են տվյալ ազգի համար: Այլ կերպ ասած, ամեն մի լեզու ընտրողաբար է մոտենում արտալեզվական աշխարհին և իր ձևով արտահայտում այն դարձվածային միավորներում /Гак, 2018: 26, Ковшова, 2013: 78/:

Դարձվածային միավորները հատուկ նշաններ են, որոնք արտացոլում են սերնդե-սերունդ փոխանցվող ժողովրդական իմաստությունը, լեզվական հանրույթի հոգեկերտվածքը /Galisson, 1995: 41-63; Boyer, 1998: 5-14/:

Այս համատեքստում ուշադրության է արժանի Վ. Գ. Գակի այն դիտարկումը, համաձայն որի նպատակահարմար է տարբերակել դարձվածային միավորների ազգային և մշակութային առանձնահատկությունները: Նման մոտեցման տրամաբանությունն այն է, որ դարձվածների ազգային առանձնահատկություններն ի հայտ են գալիս տարբեր լեզուների համեմատության արդյունքում լեզվաբանական վերլուծության ավգորիթմով՝ բովանդակության պլան, արտահայտության պլան, արտաքին ձևներքին ձև: Մինչդեռ մշակութային առանձնահատկությունները կարող են տարրորոշվել լեզվամշակութաբանական մեթոդով, երբ լեզվական նշանի պատկերը համեմատվում է ժողովրդի նյութական և հոգևոր մշակույթի այլ նշանների հետ /Гак, 1999: 260/:

Այս տեսակետին զուգահեռ, Ֆ. Ե. Մասլովան իր «Լեզվամշակութաբանություն» աշխատության մեջ առաջ է քաշում այն գաղափարը, որ դարձվածների գերակշիռ մասը կրում է ազգային մշակույթի հետքը: Մշակութային տեղեկությունը, նրա համոզմամբ, պարունակվում է դարձվածի ներքին ձևում, ինչն աշխարհի պատկերավոր արտահայտությունն է /Маслова, 2001: 18/: Նա առաջ է քաշում նաև այն վարկածը, որ լեզվում ավելի շատ են ազգային տարրերը: «Թվում է, թե,- գրում է հեղինակը, համամարդկայինը, համընդհանրականը դարձվածային միավորներում պետք է գերակշռի, քանի որ մարդու մոտ ուժեղ են իր տեսակին հատուկ հատկանիշները, սակայն իրականում ճիշտ հակառակն է» /Маслова, 2001: 25/:

Այս կապակցությամբ հարկ ենք համարում նշել, որ սույն հոդվածի շրջանակներում, որտեղ քննության համար որպես լեզվանյութ են ծառայում ֆրանսերենի և հայերենի դարձվածային միավորները, մենք կարևորում ենք ազգային և համամարդկային տարրերի առկայության փաստը, այլ ոչ դրանց քանակական փոխհարաբերության խնդիրը:

Արդ, հիմք ընդունելով վերը շարադրված դրույթները, անցնենք տարբեր բառարանային աղբյուրներից քաղված մեր լեզվական հետազոտական նյութի քննությանը (Սույն հոդվածում լեզվական հետազոտական նյութի աղբյուր են հանդիսացել հետևյալ դարձվածաբանական բառարանները. Ա. Մ. Սուքիասյան, Ա. Ս. Գալստյան, «Հայոց լեզվի դարձվածաբանական բառարան», Երևան, 1975, Ա. Նազարյան, «Ֆրանսիական առածներ և ասացվածքներ», Երևան, 1994, Ա. Բարլեզիզյան, «Դարձվածքների և արտահայտությունների ֆրանսերեն-հայերեն բառարան», Երևան, 2018, Դոռա Սաքայան, «2500 հայկական առածներ ֆրանսերեն թարգմանությամբ», Մոնրեալ, 2019, Robert «Dictionnaire d'expressions et locutions», Paris, 2020):

Հայտնի է, որ Ֆրանսիայում ճաշասեղանի «զարդը» համարվող «պանիրը» ամենանախընտրելի կարևոր սննդատեսակներից մեկն է: Այս սննդատեսակի կարևորման և արժևորման ավանդույթն, անշուշտ, ձևավորվել է պատմանականորեն, ինչը մեզ իրավունք է տալիս ենթադրելու, որ տվյալ բառը գործածության մեծ հաճախականություն պետք է դրսևորի դարձվածային միավորներում: Այս ազգամշակութային տրամաբանությամբ էլ պայմանավորված, ֆրանսերենի դարձվածաբանական բառարաններում արձանագրված են մի քանի տասնյակի հասնող դարձվածներ «պանիր» բաղադրիչով, մինչդեռ հայերենում դրանք մի քանիսն են: Այսպես օրինակ.

Ֆրանսերեն

Pas la peine d'en faire tout un fromage. – Չարժե դրան շատ մեծ կարևորություն տալ (բառացի՝ չարժե դրանից մի ամբողջ պանիր սարքել):

Se retirer dans un fromage. – Նպաստավոր, հանգիստ վիճակում հայտնվել (բառացի՝ թաքնվել պանրում):

Laisser aller le chat au fromage. – Հարսնացուի հետ միջամուսնական կապ ունենալ (բառացի՝ թույլ տալ կատվին՝ մոտենալ պանրին):

Un dessert sans fromage est une belle à qui il manque un oeil. – Աղանդերն առանց պանրի նման է մի գեղեցկուհու, որի մի աչքը չկա:

Հայերեն

Պանիր հացի տեղ – շատ էժան գնով

Հաց ու պանիր – սովորական, հեշտ բան

Հաց ու պանիր ուտել – կյանքի փորձառություն ձեռք բերել:

Վերոնշյալ ֆրանսերեն և հայերեն դարձվածների բովանդակային պլանների (ներքին ձևի) վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ֆրանսիական մշակույթում «պանիր» հասկացությունը ձեռք է բերել «կարևորություն», «ապահովություն», «հարմարավետություն», իսկ հայկական մշակույթում

«էժան», «ամենօրյա», «սովորական» իմաստներ: Հետաքրքիրն այն է, որ «պանիր» բառը հանդես է գալիս ոչ թե առանձին, այլ «հաց» բառի համակցությամբ, ինչը վկայում է այն մասին, որ հայի համար, դարեր ի վեր, հացուպանիիրը եղել է ամենօրյա, սովորական ուտելիք, և պանիրը չի կարևորվել որպես արարողակարգային կերակրատեսակ, ինչպես Ֆրանսիայում:

Այս վերլուծությունից հետո մեր առջև խնդիր դրեցինք պարզել, թե ինչ իմաստներով և ինչ հաճախականությամբ կարող է հանդես գալ «հաց» բառը համեմատվող լեզուներում: Մեր նախնական վարկածն այն էր, որ քանի որ «հացը» համեմատվող սննդակարգի կարևորագույն բաղադրիչն է, ուրեմն պետք է նաև լայնորեն կիրառված լինի դարձվածներում: Համապատասխան քննությունը հաստատեց մեր վարկածը. երկու լեզուներում էլ «հաց» բառով դարձվածների քանակը հասնում է մի քանի տասնյակի, իսկ ինչ վերաբերում է արտահայտած իմաստներին, ապա դրանք հիմնականում համընկնում են («գործ», «աշխատանք», «ապրուստ», «հյուրասեր», «բարեսիրտ»): Այսպես օրինակ.

Ֆրանսերեն

Gagner du pain – հաց վաստակել (ապրուստի միջոց)

Avoir du pain sur la planche – աշխատանք ունենալ

Enlever le pain de la bouche à qqn – մեկի հացը կտրել (ապրուստից զրկել)

Être bon comme du bon pain – բարեսիրտ, մեծահոգի լինել

Rompre le pain avec qqn – մեկի հետ հաց կիսել (հյուրասեր լինել)

Հայերեն

Մեկի հացը կտրել – մեկի գործը ձեռքից խլել

Հացի խնդիր – գոյության խնդիր

Հացով մարդ – հյուրասեր մարդ

Հաց ու պանիր ուտել – կյանքի փորձություն ձեռք բերել

Հացով տեղ – եկամտաբեր պաշտոն

Այս թեմայի հետ կապված, նշանավոր լեզվաբան Դորա Սաքայանն իր՝ վերջերս լույս տեսած «Հայկական առաձները ֆրանսերեն թարգմանությամբ» արժեքավոր աշխատության նախաբանում գրում է. «Հայկական առաձները արտացոլում են հայ ժողովրդի դարավոր տառապանքները՝ կապված օտարերկրյա նվաճումների, ասպատակությունների, բնական աղետների և պանդխտության հետ»: Հեղինակը սույն միտքը լուսաբանում է հետևյալ առաձա-ասացվածքային արտահայտություններով. «Հայաստան, որբաստան», «Հայոց օրորոց կոտորուկա», «Ղարիբի հացը լեղիա, ջուր աղա», «Մայրը զավակն է ուրացեր», «Անին շեն աշխարհն ավեր, Անին ավեր, աշխարհը շեն» առաձները /Սաքայան, 2019: XXXII/:

Քաղաքակրթության օրինաչափություն է այն, որ ցանկացած հասարակության արժեհամակարգ ժամանակի ընթացքում փոփոխության է ենթարկվում, սակայն այս կամ այն արժեհամակարգային իրողությունն արձանագրող դարձվածը միանգամից չի անհետանում, այլ պահպանվում է բառարաններում՝ որակվելով որպես հնացած արտահայտություն: Նման «ճակատագրի» է արժանացել ֆրանսերենի «La poule ne doit pas chanter devant le coq» արտահայտությունը՝ «կինը պետք է ենթարկվի տղամարդուն, հնազանդ լինի» իմաստով (բառացի՝ «Հավը չպետք է երգի աքլորի առաջ»): Նշյալ դարձվածի «կենսագրությունը», մեր կարծիքով, վառ օրինակ է իրականության ազդեցության դարձվածային իմաստի վրա: Հայտնի է, որ Ֆրանսիան արևմտաեվրոպական արժեքներ կրող առաջին երկրներից է, որտեղ վաղուց արդեն հանրային հոգեբանության մեջ ամրագրվել է կնոջ և տղամարդու գենդերային հավասարության գաղափարը: Կարծում ենք՝ Հայաստանն իր հանրային գիտակցության մակարդակում դեռևս ամբողջովին չի հաղթահարել գենդերային հավասարության/անհավասարության բարդույթը և, գուցե, սխալված չենք լինի, եթե ասենք, որ նշյալ հարաբերությունները պատկերող դարձվածները դեռևս չեն կորցրել իրենց արդիականությունը՝ որպես հանրայնորեն անընդունելի գաղափար:

Այստեղ տեղին է կրկին հիշատակել Դոռա Սաքայանի վերոնշյալ աշխատությունը, որում առանձնացված է մի ենթաբաժին «կին և տղամարդ» խորագրով: Բերենք մի քանի օրինակ սույն ենթաբաժնից. «Կնիկդ ծեծելու տեղը ֆետդ ծեծե, դիր գլուխդ», «Ոչ մի ծեծ իր կնկանը, նա վայ կտա իր ծնկանը», «Մարդի ծեծած՝ վարդի ծեծած»:

Ինչպես տեսնում ենք, հիշատակված դարձվածներում կնոջ և տղամարդու գենդերային անհավասարության գաղափարը մոտենում է ընտանեկան բռնության արգահատելի երևույթին: Եթե «մշակույթ» հասկացության մեջ ներառենք մարդկային փոխհարաբերություններն արտաժող իմաստները և նկատի ունենանք դրանց վրա հնարավոր ազդեցության հավանականությունը դարձվածների միջոցով, ապա ցավով պետք է արձանագրել, որ վերոնշյալ դարձվածային միավորների գործածությունը խիստ բացասական ազդեցություն կարող է ունենալ հանրային գիտակցության վրա: Ասվածը վառ ապացույցն է այն բանի, որ լեզուն զգալի ազդեցություն կարող է ունենալ հանրային գիտակցության կազմավորման և անհատի վարքի ձևավորման վրա:

Միջմշակույթային հաղորդակցության արդյունքում, ինչը ժամանակակից աշխարհում գնալով ավելի ու ավելի ինտենսիվ է դառնում, թարգմանության կամ պատճենահանման եղանակով մեկ լեզվամշակույթից մյուսին են անցնում շատ դարձվածներ, և երբեմն դժվար է լինում պարզել սկզբնաղբյուրը: Օրինակ, ֆրանսերենի «Le jeu n'en vaut pas la

chandelle» դարձվածի ծագումը պայմանավորված է զուտ ֆրանսիական իրողությամբ: Ժամանակին, զումար վաստակելու նպատակով, թղթախաղի սեանսներ էին կազմակերպվում մոմերի լույսի ներքո, և երբեմն խաղերն ընթանում էին այնպես, որ չէին ծածկում անգամ վառված մոմերի ծախսերը: Ամենայն հավանականությամբ ռուսերենի «Игра не стоит свеч» դարձվածը պատճենահանումն է ֆրանսերենի համարժեք դարձվածի: Այստեղ հետաքրքիրն այն է, որ հայ իրականության մեջ այնքան է արժևորվում տվյալ դարձվածի իմաստը, որ առօրյա խոսակցականում գործածության մեջ է դրվում ռուսերեն տարբերակը, սակայն թարգմանության չի ենթարկվում:

Ինչպես արդեն նշել ենք, դարձվածների ծագման և իմաստային բազմազանության հարցում մեծ դեր են խաղում պատմաքաղաքական իրադարձությունները: Հայտնի է, որ ֆրանսիական պետությունը կազմավորվել է այն տարածքում, որ ժամանակին կոչվել է La Gaule (Գալիա), լատիներենում այն նշանակում է «աքլոր» (le coq): Հետագայում պատմաքաղաքական իրադարձություններն ընթանում են այնպես, որ աքլորը դառնում է ֆրանսիական հանրապետության խորհրդանիշներից մեկը:

Բառարանային աղբյուրների վկայությամբ, այդ խորհրդանշանի իմաստային կառույցի հիմքում աքլորի հպարտ կեցվածքի զուգորդությունն է: Այստեղից էլ «Fier comme un coq» դարձվածը (աքլորի պես հպարտ): Իմաստային նշյալ հենքը առկա է «le coq» բառով կազմված նաև այլ դարձվածներում, ինչպես, օրինակ.

- «Le coq de village» – կանանց կողմից ամենահամակրելի տղամարդը
- «Vivre comme un coq en pâte» – ճոխ կյանքով, անհոգ ապրել
- «Passer du coq à l'âne» – անկապ խոսել (կարևորը թողած):

Հայերենում, ի տարբերություն ֆրանսերենի, «աքլոր» բառով դարձվածները (շատ փոքր քանակություն) իմաստային կառույցներ չունեն, ինչպես, օրինակ.

- «Աքլորի բեռ» – չնչին ունեցվածք, աննշան բան
- «Աքլորին պահ տալ» – տունն առանց պահպանության թողնել
- «Աքլորին բառնալ» – ունեցածը վատնել, փչացնել:

Ներկայացված օրինակները ցայտուն վկայությունն են այն բանի, որ տարբեր լեզվամշակույթներ տարբեր, երբեմն միմյանց հակադիր, գնահատության են արժանացնում միևնույն առարկան:

Հայտնի է, որ դարձվածային միավորները մեծ դերակատարություն ունեն լեզվի երկրորդային անվանման գործընթացում: Այսպես օրինակ,

հայերենում մարդու կենսաբանական զարգացման ենթափուլերի անվանման համար գործածվում են «վաղ», «հասուն», «խորը» մակդիրները (վաղ մանկություն, հասուն երիտասարդություն, խորը ծերություն), իսկ ֆրանսերենում առկա է դարձվածային միավորների մի ամբողջ շարք, ինչն արգասիք է երկրորդային անվանման: Ստորև ներկայացնում ենք դարձվածների այդ շարքը.

Le bas âge – վաղ մանկություն

l'âge de raison կամ le premier âge – գիտակից հասակ, երբ երեխան բանական է դառնում (սովորաբար 7 տարեկանում)

l'âge bête – պատանեկություն

l'âge ingrat – սեռական հասունացման տարիք

l'âge tendre – մանկություն և պատանեկություն

le bel âge – երիտասարդություն

l'âge mur – հասուն տարիք

le troisième âge – թռչակառուի տարիք (60-ից հետո)

le quatrième âge – խոր ծերություն (78-ից հետո)

Ինչպես տեսնում ենք, վերը շարադրված դարձվածներում âge բառը կապակցվել է դասական թվականներին և raison, bas, bête, ingrat, bel, mur, tendre մակդիրներին, որոնք վկայությունն են այն բանի, որ ֆրանսերենում (de raison, bête, ingrat, bel, tendre) դարձվածային անվանումն ընթանում է երևույթների գնահատությանը զուգահեռ: Իհարկե ճիշտ չի լինի մեկ - երկու օրինակով անել հեռու գնացող եզրակացություններ: Դրա համար, անշուշտ, անհրաժեշտ են մեծաքանակ օրինակների զուգադրական հետազոտություններ:

Լեզվաբանների կարծիքով, դարձվածներում մշակութային տեղեկությունը ոչ միշտ է ցայտուն կերպով արտահայտված, այն կարող է «թաքնված», «կողավորված» լինել այնպես, որ հասանելի չլինի, անգամ, լեզվակրին: Նման տեղեկությունները բացահայտելու համար անհրաժեշտ է գործի դնել որոշակի վերլուծական մեխանիզմներ, որոնց ամբողջությունը տեղեկության տեսության մեջ ընդունված է անվանել «դեկոդավորում»: Այս հենքի վրա էլ լեզվամշակութաբանության հասկացական համակարգ է ներմուծվել «մշակութային կոդ» հասկացությունը /Гудков, 2005: 25-31/:

Ամենաընդհանուր գծերով, մշակութային կոդը նման է մի ցանցի, որ տվյալ հանրույթի մշակույթը նետում է շրջապատող աշխարհի վրա, հատվածավորում է այն և գնահատում /Красных, 2002: 132/: Մշակութային կոդերը, հետազոտողների բնութագրմամբ, հարաբերակցվում են աշխարհի մասին մարդու արժեքաբանության պատկերացումներին և հատուկ են մարդուն՝ որպես Homo Sapiens-ի:

Այստեղից առաջ է մղվում հենքային (բազիսային) կողեր գաղափարը, որն իր մեջ բովանդակում է աշխարհի ընկալման համամարդկային բնույթը: Մասնավորապես, Վ. Վ. Կրասնիխն առանձնացնում է նման վեց կող.

1. Կազմախոսական (մարմնի մասեր)
2. Տարածական
3. Ժամանակային
4. Առարկայական
5. Կենսաբանական
6. Հոգևոր

Հեղինակը «կազմախոսական» կողը տեղադրել է ցանկի առաջին համարում այն պատճառաբանությամբ, որ այն ամենահնագույնն է գոյություն ունեցող մշակութային կողերից: «Մարդն սկսեց ճանաչել աշխարհը,- գրում է նա,- ճանաչելով ինքն իրեն... այլ կերպ ասած, ինքնաճանաչմամբ մարդը հասավ աշխարհի նկարագրությանը, իրեն հատուկ հատկանիշները վերագրելով շրջապատող աշխարհի առարկաներին» /Красных, 2001: 6/:

Միանալով լեզվաբանի կարծիքին «կազմախոսական մշակութային կող» հասկացության շուրջ, նպատակահարմար գտանք այն լուսաբանել՝ զուգադրական քննության առնելով ֆրանսերենի և հայերենի «սիրտ» և «գլուխ» բաղադրիչներով բայական դարձվածային միավորները: Նշյալ դարձվածային միավորների իմաստային կառույցների զուգադրական վերլուծության արդյունքում նկատեցինք, որ լեզուներում դրանք ունեն գրեթե նույնական փոխաբերական իմաստային ուղղություններ, որոնք մենք տարաբաժանեցինք երեք հիմնական խմբերում, որոնցում փոխաբերական իմաստներն՝

արտահայտում են հուզական վիճակներ

- aller droit au coeur – հուզել
- avoir le coeur gros – թախծել
- faire chanel au coeur – վշտացնել
- ouvrir son coeur – ոգևորել
- սիրտը ելնել – հուզվել
- սիրտը մաղել – տառապել
- սիրտը դողալ – վախենալ
- սիրտը լիանալ – ուրախանալ
- սիրտը այրել – վշտացնել

առնչվում են մտածողության տիրույթին

- avoir de la tête – խելացի լինել
- avoir toute sa tête – պայծառամիտ լինել
- perdre la tête – խելքը թոցնել
- faire tourner la tête – խելքահան անել

գլուխ հանել – հասկանալ
 գլխի ընկնել – կռահել
 գլխի գցել – բացատրել
 գլխում նստեցնել – պարզաբանել
 գլխով անցնել – հանկարծակի միտք ծագել

արտահայտում են բարոյա-հոգեբանական վիճակներ

avoir la grosse tête – գոռոզամիտ լինել
 avoir une sale tête – հակակրեղի լինել
 casser la tête – ծանծրացնել
 faire la tête – դժգոհ լինել
 laver la tête – նախատել
 գլուխ պահել – ծուլանալ
 գլուխը գնալ – ծանծրանալ
 գլուխը լվանալ – խաբել
 գլխին նստել – ուզածի պես վայելել
 գլխին դնել – երես տալ

Ինչպես տեսնում ենք, մեր դասակարգման առաջին խմբում միայն «սիրտ» բաղադրիչով դարձվածներն են, իսկ երկրորդ և երրորդ խմբերում՝ «գլուխ»: Դասակարգման այս պատկերը, մեր կարծիքով, արդյունք է այն բանի, որ «գլուխը», որպես մարդու կենսաբանորեն կարևորագույն օրգան, զուգորդվում է «միտք», «ուղեղ», «խելք», «մտածողություն» հասկացություններին, ինչը և «գլուխ» բառը, փոխաբերական իմաստով, դարձնում է ավելի բազմազործառույթային:

Արդ, ամփոփելով խնդրո առարկա երևույթներին վերաբերող հիմնադրույթների քննությունը և ֆրանսերենի ու հայերենի միավորների զուգադրական վերլուծության արդյունքները, եկանք հետևյալ եզրակացության. հարաբերականորեն միևնույն քաղաքակրթական զարգացման մակարդակ և պատմականորեն ակտիվ մշակութային հաղորդակցություն ունեցող ազգերի լեզուների դարձվածային միավորներում, ազգային առանձնահատկություններին զուգահեռ, մեծ տեղ են գրավում նաև համամարդկային տարրերը, ինչպես խնդրո առարկա լեզվամիավորների արտահայտության, այնպես և բովանդակության պլանում:

Ողջ վերը շարադրվածը ցայտուն կերպով վկայում է այն մասին, որ դարձվածային միավորները կազմում են լեզվի բառահամակարգի այն շերտը, որում արտապատկերվում է տվյալ ազգի կողմից աշխարհի ըմբռնման, հատվածավորման, անվանման և գնահատության յուրակերպությունը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Բարլեզիզյան Ա. Դարձվածքների և արտահայտությունների ֆրանսերեն-հայերեն բառարան, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, 2018:
2. Նազարյան Ա. Ֆրանսիական առածներ և ասացվածքներ, Երևան, Հելիոս, 1994:
3. Սաքայան Դ. 2500 հայկական առածներ. ֆրանսերեն թարգմանություն, Մոնրեալ, Արոդ հրատարակչություն, 2019:
4. Սուքիասյան Ս. Մ., Գալստյան Ս. Ա. Հալոց լեզվի դարձվածաբանական բառարան, Երևան, ԵՊՀ, 1975:
5. Авербух К. Я. Лексические и фразеологические аспекты перевода. Учебное пособие. М.: Изд. «Академия», 2009.
6. Бабкин А. М. Русская фразеология, её развитие и источники. Л.: Изд. Либроком, 2009.
7. Гак В. Г. Языковые преобразования. Некоторые аспекты лингвистической науки в конце XX века. От ситуации к высказыванию. М.: Изд. Стереотип, 2018.
8. Гак В. Г. Национально-культурная специфика меронимических фразеологизмов // *Фразеология в контексте культуры*. М.: Языки русской культуры, 1999.
9. Гудков Д. Б. Коды русской культуры: проблемы описания // *Мир русского слова*, 2005, № 1-2.
10. Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология. М.: Гнозис, 2002.
11. Красных В. В. Коды и эталоны культуры // *Язык, сознание, коммуникация: сб. статей*, выпуск 19. М.: МАКС пресс, 2001.
12. Ковшова М. Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии. Коды культуры. М.: Изд. Либроком, 2013.
13. Маслова В. А. Лингвокультурология. М.: Изд. центр «Академия», 2001.
14. Маслова В. А. Национальный характер сквозь призму языка. Витебск: ВГУ им. П. М. Машерова, 2011.
15. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. М.: Слово, 2000.
16. Телия В. Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры // *Фразеология в контексте культуры*. М.: Институт языкознания РАН, 1999.
17. Boyer H. L'imaginaire éthno-socio-culturel collectif et sa représentation partagée. Un essai de modélisation // *Travaux de didactique du FLE*, 39, 1998.

18. Galisson R. Les palimpsestes verbaux des révélations culturelles remarquables peu remarquées // *Cahier du français contemporain*, 2, 1995.
19. Rey A., Chantreau S. Le Robert: Dictionnaire d'expressions et locutions. Paris, 2020.

Յ. ԱՐՄԵՆՅԱՆ, Մ. ԱԲՐԱԿՅԱՆ – *Национальное и общечеловеческое в фразеологических единицах.* – В последнее время в парадигме гуманитарных наук свое прочное место заняла лингвокультурология как наука, изучающая сложнейшие проблемы взаимоотношений языка и культуры. В данной статье делается попытка проанализировать фразеологические единицы языка как самые «чувствительные» конструкции его лексического состава с точки зрения лингвокультурологических особенностей. Приняв за основу научно-теоретические концепции интересующей нас проблемы, в статье сопоставительному анализу подвергаются фразеологические единицы французского и армянского языков с целью обнаружения национальных и общечеловеческих элементов в их семантических пространствах.

Ключевые слова: фразеологическая единица, культура, национальная особенность, общечеловеческие элементы, культурный код, лингвокультурологический анализ

Z. HARUTYUNYAN, M. ABRAHAMYAN – *The National and the Universal in Phraseological Units.* – In recent years linguoculture as a discipline studying the most complicated interrelations of language and culture has found its own place in the paradigm of Humanitarian Sciences.

In the present paper an attempt is made to study phraseological units as one of the most “sensitive” structures of the lexical layer of the language from the point of view of the above-mentioned relations. Based on the scientific-theoretical principles related to the phenomenon in question, a number of French and Armenian phraseological units are subjected to comparative study aiming to reveal the national and universal elements in their semantic domain.

Key words: phraseological unit, culture, national trait, universal elements, cultural code, linguocultural analysis

Ներկայացվել է՝ 16.10.2020
 Երաշխավորվել է ԵՊՀ Ֆրանսիական բանասիրության
 ամբիոնի կողմից
 Ընդունվել է տպագրության՝ 20.11.2020